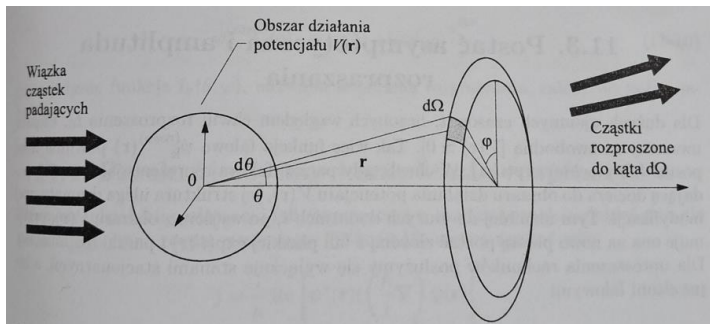

Wstęp do kwantowej teorii rozpraszania

I. Rozpraszanie przez statyczny potencjał

(LA, Mechanika kwantowa)

Założymy krótko-zasięgowy i sferycznie-symetryczny potencjał rozpraszający $V(\mathbf{r}) = V(r)$ – układ współrzędnych w środku potencjału ; równanie Schroedingera [**stacjonarne zagadnienie własne** dla hamiltonianu cząstki w potencjale $V(r)$], w jednostkach atomowych

(1)

$$\left[-\frac{1}{2} \nabla^2 + V(r) \right] \psi(\mathbf{r}) = E \psi(\mathbf{r})$$

równanie może mieć rozwiązania odpowiadające stanom związanym cząstki (elektronu) w potencjale $V(r)$;

założymy $V(r) \rightarrow 0$, dla $r \rightarrow \infty$;

nas interesuje przypadek $E > 0$, czyli w obszarze widma ciągłego energii – wszystkie E dozwolone; nie szukamy E , lecz:

badamy prawdopodobieństwo rozproszenia cząstki padającej z kierunku z , w kąt bryłowy $d\Omega$, określony przez θ, ϕ ; czyli przechodzących przez powierzchnię $dS = r^2 d\Omega$;

to prawdopodobieństwo nazywamy **różniczkowym przekrojem czynnym** $\sigma(\theta)$

$$\frac{d\sigma}{d\Omega} = \frac{\text{gęstość prądu fali rozproszonej (w } d\Omega \text{)}}{\text{gęstość prądu fali padającej (w jedn. pow.)}}$$

Dla sferycznie symetrycznego $V(r)$ i elektronów padających opisanych falą płaską $\sim e^{ikr}$, gdzie $k^2 = 2E$, możemy dla dużych r przybliżyć $\psi(\mathbf{r})$ jako

(2a)

$$\psi(\mathbf{r}) \sim e^{ikr} + f(\theta) \frac{e^{ikr}}{r}$$

a dla kierunku padania cząstek z

(2)

$$\psi(\mathbf{r}) \sim e^{ikz} + f(\theta) \frac{e^{ikr}}{r}$$

$$r \rightarrow \infty$$

a $f(\theta)$ nazywamy amplitudą rozpraszania (zależy od E);

[uwaga: formalnie $f(\theta)$ może zależeć też od ϕ , ale dla sferycznie-symetrycznego potencjału $V(r)$ i wiązce cząstek padających w kierunku z, hamiltonian jest niezmienniczy wzgl. obrotów wokół osi z];

gęstość prądu prawdopodobieństwa przechodząca przez $d\mathbf{S}$ to

$$\mathbf{j} \cdot d\mathbf{S} = \frac{1}{2i} (\psi^* \nabla \psi - \psi \nabla \psi^*) \cdot d\mathbf{S}$$

gęstość prądu fali padającej to k ,

a obliczając gęstość fali rozproszonej,

dla $r \rightarrow \infty$ można w gradiencie zostawić tylko składową radialną $\nabla_r = \frac{\partial}{\partial r}$ i

przy pominięciu wyrazów $\sim 1/r^3$, jako małych w porównaniu z wyrazami $\sim 1/r^2$ dostaniemy

$$\mathbf{j} \cdot d\mathbf{S} = \frac{k|f(\theta)|^2}{r^2} r^2 d\Omega$$

i ostatecznie

(2c)

$$\frac{d\sigma}{d\Omega} = |f(\theta)|^2$$

a całkowity przekrój czynny otrzymujemy (po wycałkowaniu po ϕ i θ):

$$\sigma = 2\pi \int_0^\pi |f(\theta)|^2 \sin\theta d\theta$$

Analiza fal parcyjnych

Ze względu na osiową (z) symetrię funkcję ψ można rozłożyć na zupełny układ wielomianów Legendre'a $P_l(\cos\theta)$

(3)

$$\psi(\mathbf{r}) = \frac{1}{r} \sum_{l=0}^{\infty} A_l(k^2) u_l(r) P_l(\cos\theta)$$

gdzie A_l to współczynniki rozwinięcia,

lub zapisać jako

(3b)

$$\psi(\mathbf{r}) = \frac{1}{kr} \sum_{l=0}^{\infty} (2l+1) i^l R_l(r) P_l(\cos\theta)$$

wstawiając (3) do (1), mnożąc przez $P_l^*(\cos\theta)$, całkując po θ i pamiętając, że wielomiany P_l są funkcjami własnymi operatora $\mathbf{L}^2$,

$$\mathbf{L}^2 P_l(\cos\theta) = l(l+1) P_l(\cos\theta)$$

a operator Laplace'a we współrzędnych sferycznych ma postać

$$\Delta = \frac{1}{r^2} \left(\frac{\partial}{\partial r} r^2 \frac{\partial}{\partial r} + \frac{1}{\sin\theta} \frac{\partial}{\partial \theta} \sin\theta \frac{\partial}{\partial \theta} + \frac{1}{\sin^2\theta} \frac{\partial^2}{\partial \varphi^2} \right)$$

gdzie część zależna tylko od kątów to $\mathbf{L}^2$

dostaniemy równania na $u_l(r)$

(4)

$$\left[\frac{d^2}{dr^2} - \frac{l(l+1)}{r^2} - U(r) + k^2 \right] u_l(r) = 0$$

gdzie $U(r) = 2V(r)$.

Funkcje $u_l(r)$ i $R_l(r)$ spełniają to samo równanie (3) gdyż różnią się tylko stałym czynnikiem.

Podobnie jak dla stanów związanych atomów (np. wodoru) gdzie $U(r) \sim \frac{1}{r}$, możemy w $r \rightarrow 0$ rozwinąć $u_l(r) \sim r^n$, i żądając regularności w $r = 0$, dostajemy (z równania 4) dwa możliwe zachowania:

$$u_l(r) \sim r^{l+1}, \quad \text{lub} \quad u_l(r) \sim r^{-l}$$

ale dla wszystkich dodatnich wartości l skończoną gęstość w $r = 0$ daje tylko $u_l(r) \sim r^{l+1}$ (rozwiązanie mające sens fizyczny).

Dla $r \rightarrow \infty$, gdzie $V(r) \rightarrow 0$, mamy

$$\left[\frac{d^2}{dr^2} - \frac{l(l+1)}{r^2} + k^2 \right] u_l(r) = 0$$

którego rozwiązaniami są powiązane ze sferycznymi funkcjami Bessela j_l i von Neumanna η_l

(4a)

$$kr j_l(kr) \sim \sin\left(kr - \frac{1}{2}l\pi\right), \quad kr \eta_l(kr) \sim \cos\left(kr - \frac{1}{2}l\pi\right)$$

$$r \rightarrow \infty$$

i każde rozwiązanie może być przedstawione jako kombinacja

(5a)

$$u_l(r) = kr[a \cdot j_l(kr) + b \cdot \eta_l(kr)]$$

przy $|a|^2 + |b|^2 = 1$, można przedstawić a i b jako $\cos \delta$ i $\sin \delta$; i korzystając ze wzoru na $\sin(\alpha + \beta)$, dostaniemy asymptotycznie

(5b)

$$u_l(r) \sim \sin\left(kr - \frac{1}{2}l\pi + \delta_l\right)$$

a δ_l nazywamy przesunięciem fazowym l -tej fali parcjalej.

Ponieważ falę płaską e^{ikz} będącą funkcją opisującą elektrony padające też można przedstawić w postaci rozwinięcia

(6a)

$$e^{ikz} = \sum_{l=0}^{\infty} (2l+1) i^l j_l(kr) P_l(\cos\theta)$$

albo jako

$$e^{ikz} = \frac{1}{kr} \sum_{l=0}^{\infty} (2l+1) i^l q_l(r) P_l(\cos\theta)$$

przy czym asymptotyczna postać $q_l(r)$ jest

(6b)

$$\sin\left(kr - \frac{1}{2}l\pi\right) = \frac{i}{2} \left\{ e^{-i(kr - \frac{1}{2}l\pi)} - e^{i(kr - \frac{1}{2}l\pi)} \right\}$$

[gdyż $e^{i\alpha} = \cos \alpha + i \sin \alpha$].

Jeśli chodzi o funkcje $R_l(r)$ [czy $u_l(r)$] to asymptotycznie, dla dużych r , będą one zawierały zarówno wkłady od fali padającej e^{ikz} , jak i od rozproszonej e^{ikr} ; jednak asymptotycznie amplituda kulistych fal rozproszonych będzie inna niż padających ze względu na oddziaływanie z potencjałem $V(r)$, zatem możemy **dla dużych r** przedstawić $R_l(r)$ jako

(7)

$$R_l(r) = \frac{i}{2} \left\{ e^{-i(kr - \frac{1}{2}l\pi)} - S_l e^{i(kr - \frac{1}{2}l\pi)} \right\} = \sin\left(kr - \frac{1}{2}l\pi\right) + \frac{i}{2} (-i)^l (1 - S_l) e^{ikr}$$

[tu trzeba skorzystać z faktu, że (6b) można zapisać

w postaci $\frac{i}{2} e^{-i(kr - \frac{1}{2}l\pi)} = \sin\left(kr - \frac{1}{2}l\pi\right) + \frac{i}{2} e^{i(kr - \frac{1}{2}l\pi)}$ a drugi wyraz to $\frac{i}{2} e^{ikr} (-i)^l$

oraz z tego, że $e^{-i\frac{l\pi}{2}} = (-i)^l$];

S_l nazywa się macierzą rozpraszania (tu: diagonalnym elementem macierzy rozpraszania); w rzeczywistości jest to stosunkiem amplitudy fali wychodzącej do amplitudy fali przychodzącej;
w postaci prawdziwie macierzowej pojawia się w rozpraszaniu nieelastycznym - wielokanałowym (na atomach), w którym cząstka padająca może wzbudzać atom do różnych stanów (o tym później).

Wstawiając (6a) [z asymptotyczną postacią (6b)] do (2) i porównując wyrazy szeregu (3) [z asymptotyczną postacią $R_l(r)$ (7)]

(7a)

$$f(\theta) \frac{e^{ikr}}{r} = \psi - e^{ikz}$$

$$f(\theta) \frac{e^{ikr}}{r} = \frac{1}{kr} \sum_l (2l+1)(i)^l P_l[R_l - krj_l]$$

co asymptotycznie

z (7) daje (podstawiając (4a))

$$f(\theta)e^{ikr} = \frac{1}{k} \sum_l (2l+1)(i)^l P_l \left[\sin\left(kr - \frac{1}{2}l\pi\right) + \frac{i}{2}(-i)^l(1 - S_l)e^{ikr} - \sin\left(kr - \frac{1}{2}l\pi\right) \right]$$

czyli

(8)

$$f(\theta) = \frac{1}{2ik} \sum_{l=0}^{\infty} (2l+1)(S_l - 1)P_l(\cos\theta)$$

gdyż $(i)^l(-i)^l = 1^l = 1$.

A z drugiej strony, asymptotyczna postać $u_l(r)$

$$u_l(r) \sim \sin\left(kr - \frac{1}{2}l\pi + \delta_l\right)$$

$$\sin(kr - l\pi/2 + \delta_l) = \frac{i}{2} \left(e^{-i(kr - \frac{l\pi}{2} + \delta_l)} - e^{i(kr - \frac{l\pi}{2} + \delta_l)} \right) = \frac{i}{2} e^{-i\delta_l} (e^{-i(kr - \frac{l\pi}{2})} - e^{i(kr - \frac{l\pi}{2})} e^{2i\delta_l})$$

oznacza [przez porównanie z (7)], że

(8a)

$$S_l = e^{2i\delta_l}, \quad \text{czyli} \quad S_l - 1 = 2ie^{i\delta_l} \sin \delta_l$$

[skorzystałem z wzorów na $\sin(2a)=2\sin(a)\cos(a)$ i $\cos(2a)=\cos^2(a)-\sin^2(a)$]

zatem

(8b)

$$f(\theta) = \frac{1}{2ik} \sum_{l=0}^{\infty} (2l+1)(e^{2i\delta_l} - 1)P_l(\cos\theta).$$

Ponieważ $\int |P_l(\cos\theta)|^2 d\Omega = \frac{4\pi}{2l+1}$

to całkowity przekrój czynny $\sigma = 2\pi \int_0^\pi |f(\theta)|^2 \sin\theta d\theta$

wyniesie

(9)

$$\sigma = \frac{4\pi}{k^2} \sum_{l=0}^{\infty} (2l+1) \sin^2 \delta_l = \sum_{l=0}^{\delta_l} \sigma_l$$

Uwaga: wielkość $1 - S_l = T$ nazywa się macierzą przejścia (*transition*);

w asymptotycznej postaci

$$\begin{aligned} u_l(r) &\sim \sin\left(kr - \frac{1}{2}l\pi + \delta_l\right) \sim \sin\left(kr - \frac{1}{2}l\pi\right) + \tan \delta_l \cos\left(kr - \frac{1}{2}l\pi\right) \\ &= \sin\left(kr - \frac{1}{2}l\pi\right) + R \cos\left(kr - \frac{1}{2}l\pi\right) \end{aligned}$$

$\tan \delta_l$ nazywamy macierzą **R** (*reactance*) – tutaj jest skalarem,

proste przekształcenia prowadzą do związku $S = \frac{1+iR}{1-iR}$.

Obliczenia w praktyce

Żeby obliczyć różniczkowy i całkowity przekrój czynny należy znaleźć wszystkie δ_l ; numerycznie całkuje się równanie (4) w obszarze $r < r_0$ dla każdego l oddzielnie (lub wyznacza się analityczną funkcję przybliżoną w tym obszarze) i zsywa się dla $r \geq r_0$, (gdzie $r_0 = d$ to odległość, dla której $U(r)$ w (4) jest do zaniedbania) z asymptotyczną postacią (5a), δ_l wyznacza się z warunków zszycia.

Uwaga: W praktyce zwykle tylko skończona ilość δ_l wnosi istotny wkład do sumy po l , co widać z równania (4), gdyż dla dużych l wyraz $\frac{l(l+1)}{r^2}$ „zdominuje” potencjał $U(r)$ – odpowiedzialny za rozproszenie i δ_l .

Ciągłość funkcji i pochodnej można zapewnić poprzez żądanie ciągłości pochodnej

logarytmicznej $(\ln R(r))' = \frac{R'}{R}$;

jeśli γ_l to pochodna logarytmiczna w punkcie $r=d$ rozwiązania za obszaru $r < d$, to z (5a) dostajemy

$$\frac{k[j'_l(kd) \cos \delta_l + \eta'_l(kd) \sin \delta_l]}{[j_l(kd) \cos \delta_l + \eta_l(kd) \sin \delta_l]} = \gamma_l$$

wzór ten często upraszcza się dla szczególnych przypadków „silnego” $U(r)$, małych energii, lub dużych wartości l ; np. w odległości $r \gg d$ od centrum rozpraszającego energia w równaniu (4) jest praktycznie określona przez potencjał odśrodkowy $\frac{l(l+1)}{r^2} \sim k^2$ i

wyznaczone stąd $r_{0l} = \frac{1}{k} \sqrt{l(l+1)}$ nazywa się „odległością największego zbliżenia” (klasycznie *parametrem zderzenia*);

innymi słowy: fale parcjalne o $\sqrt{l(l+1)} \gg kd$, (czyli w przybliżeniu o $l \gg kd$), nie ulegają „rozproszeniu” – nie wnoszą istotnego δ_l ;

dla $l = 0$, $kd \ll 1$ mówimy o *rozpraszaniu cząstek powolnych*.

Analizując $f(\theta)$ dla $\theta = 0$, czyli „ku przodowi” (w kierunku padającej fali) dostajemy [z (8) i (8a)]

$$\text{Im}f(0) = \frac{1}{k} \sum_{l=0}^{\infty} (2l+1) \sin^2 \delta_l$$

a zatem z (9)

$$\sigma = \frac{4\pi}{k} \text{Im}f(0)$$

co nosi nazwę *twierdzenia optycznego*.